

**ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ ЗА ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ
З ПІДСТАВ УСТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОЮ СУДОВОЮ УСТАНОВОЮ
ПОРУШЕННЯ УКРАЇНОЮ МІЖНАРОДНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ
ТА ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД**

**REVIEW OF JUDGMENTS IN EXCEPTIONAL CIRCUMSTANCES
ON THE GROUNDS OF ESTABLISHMENT BY AN INTERNATIONAL JUDICIAL
INSTITUTION A VIOLATION OF INTERNATIONAL OBLIGATIONS BY UKRAINE**

Лавров В.В., аспірант кафедри цивільного процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено актуальній з теоретичної та практичної точки зору проблемі перегляду судових рішень за виключними обставинами з підстав установлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення даної справи судом, що передбачена п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК України. З урахуванням практики Великої Палати Верховного Суду та рішень Європейського Суду з прав людини аналізуються особливості зазначеного виду провадження з точки зору можливості його застосування на національному рівні заради відновлення попереднього юридичного стану, який стягувач мав до порушення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (*restitution in integrum*). Крізь призму практики Європейського суду з прав людини розглядаються питання застосовності гарантій п. 1 ст. 6 ЄКПЛ до зазначеного виду провадження, що з точки зору ЄСПЛ становить собою екстраординарний вид перегляду, а також поширення окремих гарантій п. 1 ст. 6 ЄКПЛ на зазначений вид провадження. На прикладі справи «*Bochan v. Ukraine (№ 2)*» розглядаються особливості дії гарантій права на справедливий судовий розгляд під час провадження за виключними обставинами з підстав, передбачених у п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК України, зокрема: доступу до суду, незалежності та безсторонності суду, розумності строків судового розгляду, справедливості слухання, вмотивованості судових рішень, рівноправності та змагальності сторін, публічності судового розгляду, тощо. Робиться висновок про обмежену дію відповідних гарантій під час екстраординарного виду перегляду судових рішень за виключними обставинами з підстав установлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення даної справи судом, що передбачена п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК України.

Ключові слова: перегляд судових рішень за виключними обставинами, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, рішення Європейського суду з прав людини, право на справедливий судовий розгляд.

The article is devoted to the current theoretical and practical problem of court decisions review in exceptional circumstances on the grounds of establishing by an international judicial institution whose jurisdiction is recognized by Ukraine, violation of international obligations by Ukraine in resolving this case by the court (423 Civil Procedural Code of Ukraine). Taking into account the judgments of the Grand Chamber of the Supreme Court and the case-law of the European Court of Human Rights, the peculiarities of this type of proceedings are analyzed in terms of its application at the national level to restore the previous legal status of the claimant (*restitution in integrum*). Through the prism of the case-law of the European Court of Human Rights, the question of the applicability of the guarantees of para. 1 of Art. 6 of the ECHR to this type of proceedings, which is an extraordinary one, as well as the extension of certain guarantees of para. 1 of Art. 6 of the ECHR is analyzed. On the example of the case "*Bochan v. Ukraine (№ 2)*" considers the peculiarities of the guarantees of the right to a fair trial during the proceedings in exceptional circumstances on the grounds stated in para. 2, part 3 of Art. 423 of the Civil Procedural Code of Ukraine, in particular, access to court, independent and impartiality of the court, reasonable time of the trial, fairness of hearing, motivation of court decisions, equality and adversarial proceedings, publicity of the trial, etc. It is concluded that the relevant guarantees are limited during the extraordinary type of review of court decisions in exceptional circumstances on the grounds of establishing by an international judicial institution whose jurisdiction is recognized by Ukraine, violation by Ukraine of international obligations in resolving this case by a court (art. 423 Civil Procedural Code of Ukraine).

Key words: review of judgments in exceptional circumstances, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights, decisions of the European Court of Human Rights, right to a fair trial.

Одним із наслідків змін до цивільного процесуального законодавства 2017 р. відповідно до Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147-VIII від 03.10.2017 р. стало реформування системи переглядів судових рішень. Як наслідок, оновлення зазнало регулювання перегляду судових рішень з підстав установлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення даної справи, що відтепер визнається підставою перегляду рішень за виключними обставинами, що передбачена п. 2 ч. 3 ст. 423 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України).

Як свідчать статистичні дані Верховного Суду, у 2020 р. на розгляді у Великій Палаті Верховного Суду (далі – ВП ВС) перебувало 57 заяв про перегляд рішень із зазначеної підстави, що становило 67% від загальної кількості заяв про перегляд судових рішень за виключними обставинами, які перебували на розгляді ВП ВС, з них 41 заява була отримана у звітному періоді. У 2020 р. ВП

ВС було розглянуто 50 заяв за рішеннями ЄСПЛ, за якими 23 заяви повернуто, щодо 13-ти – відмовлено у відкритті провадження, а за 3-ма заявами закрито провадження. З 11-ти розглянутих заяв по суті скасовано рішення у 8-ми справах, з яких: 2 адміністративні справи, 1 господарська справа, 1 цивільна справа та 4 кримінальні справи. Крім того, було змінено рішення в одній адміністративній справі [1, с. 18–19].

Водночас у 2019 р. 88% заяв про перегляд судових рішень у зв'язку з виключними обставинами містили підставу, передбачену п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК України, з них: у порядку адміністративного судочинства було подано 11 заяв, у порядку господарського судочинства – 3 заяви, в порядку цивільного судочинства – 15 заяв, у порядку кримінального судочинства – 46 заяв, у справах про адміністративні правопорушення – 3 заяви. У 2019 р. по суті в порядку цивільного судочинства із задоволенням вимог заявника була розглянута лише одна заява, натомість у значній кількості справ заяви були повернуті або було відмовлено у відкритті провадження у справі [2, с. 14–15].

Як видно, в багатьох випадках ВП ВС не розглядає по суті заяви про перегляд судових рішень за виключними

обставинами з підстави, передбаченої п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК України, а повертає відповідні заяви заявникам, що свідчить про наявність певних вад у заявах про перегляд судових рішень, поданих із відповідної підстави. Вищезазначеними обставинами обґрунтовується актуальність дослідження практики застосування зазначеної підстави перегляду судових рішень за виключними обставинами у світлі міжнародних стандартів права на справедливий судовий розгляд.

Метою цієї статті є дослідження особливостей реалізації гарантій права на справедливий судовий розгляд під час перегляду судових рішень за виключними обставинами з підстав установами міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення даної справи судом (п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК України).

Існування підстави для перегляду судових рішень, закріпленої у п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК України, зумовлено необхідністю виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань у контексті ст. 10 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», згідно з якою повторний розгляд справи судом, включаючи провадження у справі, визнається одним із додаткових заходів індивідуального характеру разом із виплатою відшкодування, що здатне забезпечити відновлення попереднього юридичного стану, який стягувач мав до порушення ЄКПЛ (*restitution in integrum*). Вищезазначене свідчить про субсидіарну природу перегляду судових рішень з відповідної підстави, з огляду на що останній є можливим не у всіх без винятку випадках визнання ЄКПЛ порушення Україною міжнародних зобов'язань.

Варто зазначити, що аналогічний вид перегляду передбачений і законодавством зарубіжних держав. Так, ЄСПЛ зауважує, що з 38-ми держав-членів Ради Європи 22 держави містять у цивільному процесуальному законодавстві чітку можливість для заявника, на користь якого було ухвалене рішення ЄСПЛ, подати заяву про перегляд цивільної справи на підставі встановлення порушення ЄСПЛ або іншим міжнародним судом. При цьому особливості такого провадження можуть бути різними. Так, відповідні заяви можуть подаватися до найвищого судового органу (Албанія, Естонія, Литва та ін.), Конституційного Суду (Чехія) або до суду, рішення якого оскаржується (Хорватія, Сербія, Македонія та ін.). При цьому перегляд, як правило, не є автоматичним, і щодо заяв устанавлюються певні критерії прийнятності, зокрема: строк подання заяви, вимоги до форми та змісту заяви, її обґрунтованості, суб'єктів оскарження тощо. Натомість у деяких державах, де перегляд цивільних справ на підставі встановлення в рішенні ЄСПЛ порушення країною ЄКПЛ прямо не передбачений цивільним процесуальним законодавством, заявники можуть ініціювати перегляд справи у зв'язку з новоявленими обставинами або допущеними процесуальними помилками (Франція, Нідерланди, Польща тощо) [3].

Відповідно до Резолюції 2075 (2015) Парламентської асамблеї Ради Європи «Виконання рішень Європейського суду з прав людини» від 30 вересня 2015 року Асамблея закликає держави-члени повністю виконувати рекомендації, вказані в Брюсельській декларації, ухваленій 27 березня 2015 року на Конференції високого рівня «Імплементация Європейської конвенції з прав людини, наша спільна відповідальність», зокрема, створити ефективні засоби юридичного захисту на національному рівні для виправлення порушень ЄКПЛ (п. 8.2) [4].

Певні орієнтири з цього питання містить Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R(2000)2 від 19 січня 2000 року державам-членам щодо повторного розгляду або поновлення провадження в певних справах на національному рівні після прийняття рішень ЄСПЛ. Так, відповідно до цього акту держави мають передбачити наяв-

ність такого перегляду, коли: і) потерпіла сторона й далі зазнає значних негативних наслідків рішення, ухваленого на національному рівні; наслідків, щодо яких справедлива сатисфакція не була адекватним засобом захисту і які не можна виправити інакше, ніж через повторний розгляд або відновлення провадження; та ii) рішення ЄСПЛ спонукає до висновку, що: а) оскаржене рішення національного суду суперечить ЄКПЛ по суті, або б) в основі визнаного порушення лежали суттєві процедурні помилки чи недоліки, які ставлять під серйозний сумнів результат оскарженого провадження на національному рівні [5, с. 67].

Підходи, висловлені у практиці ЄСПЛ та Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R(2000)2 від 19 січня 2000 року державам-членам щодо повторного розгляду або поновлення провадження в певних справах на національному рівні після прийняття рішень ЄСПЛ, знаходять своє відбиття і у практиці ВП ВС, відповідно до якої перегляд судових рішень у зв'язку з виключними обставинами як захід індивідуального характеру на виконання рішень ЄСПЛ можливий не у всіх випадках ухвалення ЄСПЛ рішення проти України. Зокрема, він не може бути застосований у випадках, якщо встановлені ЄСПЛ порушення Україною міжнародних зобов'язань: 1) повинні бути усунуті лише шляхом вжиття заходів загального характеру; 2) не стосуються особи, яка подала заяву про перегляд судових рішень; 3) не стосуються справи про перегляд судового рішення, в якій подана заява; 4) стосуються лише тривалості розгляду цієї справи чи тривалості невиконання ухвалених у ній судових рішень [6].

З цього випливає, що у значній кількості справ перегляд судових рішень на національному рівні є непотрібним, адже справедлива сатисфакція досягається внаслідок присудження грошової суми самим ЄСПЛ. Зокрема, йдеться про порушення таких вимог п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, як розумність строків судового розгляду, публічність, належне виконання судових рішень тощо. Водночас перегляд визнається необхідним у випадку, коли справедлива сатисфакція не може бути досягнута за рахунок присудженої ЄСПЛ грошової виплати, і для відновлення становища *restitution in integrum* необхідний новий розгляд справи. Зазначене, наприклад, має місце в разі порушення таких гарантій права на справедливий судовий розгляд, як доступ до суду (*Shestopalova v. Ukraine* [7]), незалежність та безсторонність суду (*Denisov v. Ukraine* [8]), принцип «рівної зброї» (*Lazarenko v. Ukraine* [9]) тощо, адже поновлення прав заявників у таких випадках неможливе без проведення нового судового розгляду.

Так, у справі «*Yakushchenko v. Ukraine*» ЄСПЛ визнав порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ через те, що національні суди всупереч положенням п. 1 ст. 6 ЄКПЛ не розглянули його важливий аргумент, який полягав у тому, що заявник не підписував довіреність, використану для продажу його квартири третій стороні. Зазначена обставина під час провадження у справі підтверджувалася витягом із нотаріального реєстру, який доводив, що оскаржувана довіреність не була зареєстрована у відповідному реєстрі, а також експертним висновком, з якого також випливало, що довіреність підписав не заявник. ЄСПЛ, розглядаючи зазначену справу, зауважив, що відмова національних судів взяти до уваги лист від нотаріуса, в якому останній засвідчував, що він не посвідчував відповідну довіреність, становила собою порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, адже національні суди відмовилися розглянути зміст наданого нотаріусом витягу з реєстру, оскільки, на їхню думку, цей документ не був підписаний нотаріусом на кожній сторінці. Проте національні суди не навели в обґрунтування такого технічного міркування жодного посилання на відповідні процесуальні вимоги. Крім того, національні суди залишили без відповіді твердження заявника, що всі сторінки витягу були склеєні, прошиті нитками, а потім скріплені печаткою з підписом нотаріуса на останній сторінці. На думку

ЄСПЛ, зазначений доказ був дуже важливим для належного вирішення спору, враховуючи, що суди також не взяли до уваги експертний висновок, який спростовував достовірність підпису заявника на оскаржуваній довіреності. Тим більше, що суди відхилили експертний висновок головним чином на тій підставі, що оригінал довіреності не було надано експерту та не було досліджено під час судового розгляду. Проте вони не взяли до уваги той факт, чи міг заявник взагалі надати оригінал довіреності, яку, як він стверджував, він ніколи не підписував. Незважаючи на непроведення відповідного аналізу, суди використали відсутність оригіналу довіреності проти заявника, щоб відмовити йому в задоволенні позову, що свідчить про те, що ухвалення рішення у справі заявника було свавільним та необґрунтованим [10]. Після ухвалення відповідного рішення ЄСПЛ заявник у цій справі звернувся до ВП ВС, яка за результатами розгляду відповідної заяви скасувала рішення суду першої інстанції та відповідні ухвали судів апеляційної та касаційної інстанції і передала справу на новий розгляд до суду першої інстанції [11].

Зважаючи на зазначене, можна зробити висновок про те, що перегляд судових рішень за виключними обставинами з підстави, передбаченої п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК, спрямований на усунення порушень ЄКПЛ під час первісного провадження в національних судах. Водночас, як свідчить практика самого ЄСПЛ, інколи сам такий перегляд може не відповідати вимогам права на справедливий судовий розгляд, передбачений п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, що призводить до повторного звернення заявниками до ЄСПЛ.

ЄСПЛ гарантує кожному право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення (п. 1 ст. 6 ЄКПЛ). У контексті проблематики, що розглядається, слід звернути увагу на два основних моменти: сферу застосування п. 1 ст. 6 ЄКПЛ та поширюваність зазначеної статті на провадження за виключними обставинами, а також гарантії, які мають надаватися під час такого провадження.

Варто зазначити, що у практиці ЄСПЛ є не досить багато справ, в яких порушується питання про поширення гарантій п. 1 ст. 6 ЄКПЛ на процедуру відновлення судового провадження на підставі рішень ЄСПЛ. Перудсім постає питання про застосовність п. 1 ст. 6 ЄКПЛ на сферу провадження в справі за винятковими обставинами, враховуючи критерії застосовності цієї статті. Відповідно до усталеної практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) такими критеріями є: а) право або обов'язок мають бути передбачені національним законодавством хоча б на спірних підставах; б) у справі повинен мати місце спір про право; в) результат вирішення спору має бути вирішальним для прав та обов'язків заявника; г) спір повинен мати цивілістичний характер [12]. Як видно, положення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ загалом розраховані на провадження в суді першої інстанції. Водночас питання про поширення гарантій права на справедливий судовий розгляд на екстраординарні провадження цивільного судочинства є вельми дискусійним у рамках конвенційної системи. Так, у низці справ ЄСПЛ доходив висновку про те, що гарантії п. 1 ст. 6 ЄКПЛ не поширюються на відновлене провадження після розгляду справи в ЄСПЛ, адже стосуються питань виконання рішення ЄСПЛ, що належить до компетенції Комітету Міністрів Ради Європи [13; 14].

Основні підходи щодо застосовності п. 1 ст. 6 ЄКПЛ загалом викладені у справі «*Egmez v. Cyprus*», в якій зауважується, що рішення, в якому ЄСПЛ установив порушення ЄКПЛ, зобов'язує державу не просто виплатити особам присуджені суми справедливої сатисфакції, а й обрати під наглядом Комітету міністрів заходи загальної та/

або індивідуального характеру. Разом із тим юрисдикція ЄСПЛ не поширюється на питання перевірки виконання державами рішень ЄСПЛ, тому відповідні скарги неодноразово визнавалися неприйнятними *ratione materiae*. Водночас ЄСПЛ зазначив, що ЄСПЛ встановив, однак, наявність у нього компетенції розглядати скарги в низці повторних справ, зокрема, якщо національні органи влади провели новий розгляд справи на національному рівні з метою виконання одного з рішень ЄСПЛ чи то шляхом відновлення провадження або шляхом порушення повністю нового провадження на національному рівні, якщо під час такого розгляду виникає нове питання, що не було вирішене в первісному розгляді, що може призвести до нового порушення ЄКПЛ [15].

У низці справ ЄСПЛ визнавав п. 1 ст. 6 ЄКПЛ застосовним до проваджень на національному рівні після визнання ЄСПЛ порушень ЄКПЛ [16; 17].

Ключовою справою в цьому контексті для національного правопорядку є справа «*Bochan v. Ukraine (№ 2)*» [3]. З обставин зазначеної справи вбачається, що заявниця отримала рішення ЄСПЛ «*Bochan v. Ukraine*» [18], в якому було констатоване порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ через порушення вимоги про розгляд справи незалежним та неупередженим судом, адже Верховний Суд України безпідставно змінив територіальну юрисдикцію її справи, а також порушення ст. 1 Першого протоколу до ЄКПЛ. Отримавши зазначене рішення ЄСПЛ, заявниця звернулася до Верховного Суду України із заявою про перегляд судового рішення у зв'язку з винятковими обставинами на підставі ст. ст. 353–355 ЦПК України 2004 р. через визнання ЄСПЛ порушення Україною своїх міжнародних зобов'язань. Відповідне провадження було порушене, однак за результатами розгляду поданої заяви Верховний Суд України відмовив у перегляді справи, вважаючи, що підстави, через які ЄСПЛ визнав порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, не свідчать про необхідність перегляду справи на рівні національного правопорядку. Як наслідок, заявниця знову звернулася до ЄСПЛ зі скаргю на зазначене рішення Верховного Суду України. ЄСПЛ у цій справі зазначив, що перегляд справи на національному рівні після встановлення ЄСПЛ порушення ЄКПЛ слід розглядати як продовження первинного цивільного провадження (яке було завершено), що є схожим на касаційне провадження, а отже, ЄСПЛ вважає, що гарантії п. 1 ст. 6 ЄКПЛ можуть бути застосовними до цього виду перегляду в такий самий спосіб, що і для касаційного провадження в цивільних справах. Надаючи характеристику діям національного суду, ЄСПЛ зазначив, що Верховний Суд України, розглядаючи заяву заявниці, грубо викривив висновки, що містяться в рішенні ЄСПЛ, зазначаючи, що ЄСПЛ установив, що рішення національних судів у справі заявниці були законними та обґрунтованими і що їй було присуджено відшкодування у зв'язку з порушенням гарантій щодо розумного строку. Водночас ці твердження є явно неправильними та не відповідають змісту рішення ЄСПЛ. З огляду на зазначене ЄСПЛ вважає потрактування свого рішення Верховним Судом грубим свавіллям та відмовою у правосудді, що призвели до руйнування намагань заявниці домогтися розгляду в рамках передбаченої національним законодавством процедури перегляду на підставі рішення ЄСПЛ у попередній справі. Отже, ЄСПЛ визнав порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ у цій справі [3].

На підставі зазначеного можна зробити висновок, що провадження у справі про перегляд справи за виключними обставинами з підстав, передбачених п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК України, має також відповідати основним гарантіям права на справедливий судовий розгляд тією мірою, якою зазначені гарантії можуть бути застосовними до екстраординарних видів перегляду в цивільному судочинстві. Зважаючи на особливості провадження у справі у ВП ВС, очевидно, що не всі гарантії п. 1 ст. 6 ЄКПЛ можуть

бути реалізовані в такому виді проваджень. Зокрема, така гарантія, як публічність судового розгляду, не може бути реалізована повною мірою з огляду на те, що провадження у ВС за загальним правилом проводяться без виклику сторін, проте доступність судових рішень як елемент публічності все ж таки має забезпечуватися.

Водночас такі гарантії, як розумний строк судового розгляду, вмотивованість судового рішення, рівноправність сторін та змагальність судового провадження, незалежність та безсторонність суддів, мають бути гарантовані національними судовими органами під час провадження за виключними обставинами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналіз стану здійснення правосуддя Великою палатою Верховного Суду у 2020 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Analiz_VP_VS_2020.pdf
2. Аналіз стану здійснення судочинства Великою Палатою Верховного Суду у 2019 р. Київ, 2020. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_zdijsn_VPVS_2019.pdf
3. *Bochan v. Ukraine* (№ 2), № 22251/08, 05 February 2015. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152331>
4. Resolution 2075 (2015) Parliamentary Assembly of Council of Europe "Implementation of Court Judgements of the ECtHR" 30 September 2015. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=22197&lang=en>
5. Відновлення судового провадження на підставі рішень Європейського суду з прав людини: матеріали інституцій та проєктів Ради Європи. Київ, 2017. 107 с.
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 2-428/11 від 28 березня 2018 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73304966>
7. *Shestopalova v. Ukraine*, no. 55339/07, 21 December 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-188195>
8. *Denisov v. Ukraine*, no. 76639/11, 25 September 2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191971>
9. *Lazarenko v. Ukraine*, no. 70329/12, 27 June 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-188209>
10. *Yakushchenko v. Ukraine*, no. 57706/10, 24 October 2019. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-196894>
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25 лютого 2020 року у справі № 2-82/09. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88265311>
12. *Procola v. Luxemburg*, no. 14570/89. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-10108>
13. *Schelling v. Austria* (№ 2) (dec.), no. 46128/07, 16 September 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102725>
14. *Steck-Risch and Others v. Liechtenstein* (dec.), no. 63151/00, 19 May 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69096>
15. *Egmez v. Cyprus*, no. 30873/96, 21 December 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59100>
16. *San Leonard Band Club v. Malta*, no. 77562/01, 29 July 2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61962>
17. *Maresti v. Croatia*, no. 55759/07, 25 June 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93260>
18. *Bochan v. Ukraine*, no. 7577/02, 03 May 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80455>